

Józef Buszko (Kraków)
Irena Paczyńska (Kraków)

Jeszcze w sprawie tzw. Sonderaktion Krakau. W związku z recenzją Prof. Czesława Madajczyka

W związku z recenzją Prof. Czesława Madajczyka na temat wydanej przez nas książki *Podstępne uwięzienie profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Górniczej (6 XI 1939 r.). Dokumenty*, Kraków 1995 („Kwartalnik Historyczny”, nr 3/1996) pragniemy podzielić się kilku uwagami.

We wstępie staraliśmy się wskazać okoliczności narodzin decyzji o aresztowaniu, bezpośrednich jej wykonawców, jak również — na podstawie analizy treści zarządzenia ministra spraw wewnętrznych III Rzeszy z 25 I 1938 dotyczącego „aresztu ochronnego” i treści kart aresztowań — urząd, który nakazał przeprowadzenie aresztowań krakowskich naukowców. Tok naszej analizy był następujący.

Jak wiadomo, misję zwalczania polskich warstw kierowniczych powierzono jesienią 1939 r. grupom operacyjnym policji bezpieczeństwa (Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei), których ogólne kierownictwo sprawował SS-Gruppenführer Reinhard Heydrich, szef policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa. Działania grup miały mieć charakter nadzwyczaj radykalny. Ich zadania, określone na szeregu konferencji odbytych późnym latem 1939 r. przez Reinharda Heydricha z najbliższymi współpracownikami, ostatecznie sformułowano 21 IX 1939 i przekazano, wraz z wytycznymi w sprawie rozwiązania kwestii żydowskiej, dowódcom grup operacyjnych. R. Heydrich stwierdził wtedy, że czołowe warstwy inteligencji należy zamknąć w obozach koncentracyjnych, niższe — nauczyciele, duchowni, legioniści, powracający z frontu oficerowie, itd. — powinny być aresztowane, a następnie deportowane¹.

Na konferencji tej obecny był między innymi SS-Brigadeführer Bruno H. Streckenbach, dowódca Grupy Operacyjnej Wiedeń, przemianowanej 4 IX 1939 na I Grupę Operacyjną (Einsatzgruppe I) i związanej z 14 armią (dowódca gen. Wilhelm List). Bruno Streckenbach kierował operacjami pacyfikacyjnymi na zajmowanych przez Niemców terenach najpierw z Cieszyna, a od 6–20 września i ponownie od 26 września z Krakowa. W ramach tej grupy szefem 2. Oddziału Operacyjnego (Einsatzkommando 2) był SS-Sturmbanführer Bruno Müller. Jego oddział już 13 września znalazł się w Krakowie i tu pozostał, 3 października B. Streckenbach objął obowiązki dowódcy policji bezpieczeństwa i SD na obszarze Naczelnego Dowódcy na Wschodzie oraz dowódcy policji bezpieczeństwa i SD w Okręgu Wojskowym „Łódź” i przeniósł się do tego miasta. Dowództwo I Grupy Operacyjnej, mającej swoją siedzibę w Krakowie, przejął dotychczasowy zastępca B. Streckenbacha, SS-Sturmbanführer Walther Huppenkothen. Einsatzgruppen podporządkowane były dowództwu poszczególnych armii, a jednocześnie wykonywały wytyczne R. Heydricha².

Po utworzeniu Generalnej Guberni B. Streckenbach został dowódcą policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa w GG (Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD) i około 5 listopada ponownie przeniósł swoją siedzibę służbową do Krakowa (ul. Pomorska 2). Dnia 20 XI 1939 grupy zostały rozwiązane i po częściowej reorganizacji przekształcone w stały aparat policji bezpieczeństwa i SD.

Aresztowania w Uniwersytecie Jagiellońskim otwierały masowe akcje terrorystyczne wobec inteligencji w GG. Zaraz po akcji w UJ większe aresztowania przeprowadzono (począwszy od 9 listopada) w: Radomiu (ok. 150 osób), Lublinie (ok. 2 000 osób), ponownie w Krakowie (ok. 120

¹ K. Radziwoñczyk, „Akacja Tannenberg” grup operacyjnych Sipo i SD w Polsce, „Przegląd Zachodni” 1966, Nr 5–6, s. 112 (dok. 6).

² K. Leszczyński, *Działalność Einsatzgruppen policji bezpieczeństwa na ziemiach polskich w 1939 r. w świetle dokumentów*, „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce”, t. 22, Warszawa 1971, s. 7–281.

osób), Częstochowie, Warszawie i innych miejscowościach. W dniu 17 listopada ostatecznie zamknięto Katolicki Uniwersytet Lubelski³.

W materiałach procesu przeciw Josefowi Bühlerowi (od jesieni 1939 r. był szefem Urzędu Generalnego Gubernatora), toczącego się w 1948 r. w Krakowie przed Najwyższym Trybunałem Narodowym, można przeczytać następujące zeznanie oskarżonego: „Pragnę dalej nadmienić, że te aresztowania profesorów krakowskich były samowolnym aktem gwałtu policji bezpieczeństwa”⁴. „Policja sama uniezależniła się i przed przybyciem ogólnego aparatu gen[eralnego] gubernatora była już w Krakowie i własnowolnie przeprowadziła tę akcję przeciwko profesorom uniwersytetu”⁵. Zeznający jako świadek w tym procesie Friedrich W. Siebert (jesienią 1939 r. kierownik Głównego Wydziału Spraw Wewnętrznych w Urzędzie GG) stwierdził, że B. Streckenbach „bez zawiadomienia mnie o tym polecił tu zaaresztować profesorów”⁶. W świetle przytoczonych opinii zasadna mogłaby być konstatacja o przeprowadzeniu aresztowań w UJ na rozkaz B. Streckenbacha.

Tymczasem B. Streckenbach, przesłuchiwany w latach sześćdziesiątych przez Centralę do Spraw Zbrodniarzy Nazistowskich w Nadrenii-Westfalii, podał, że o akcji powiadomiony został przez Bruno Müllera, a „akcja przeciwko polskim profesorom została uruchomiona przez byłego generalnego gubernatora dr. Hansa Franka”⁷. Zeznania B. Streckenbacha korespondują z zadaniami otrzymanymi przez Hansa Franka i treścią pisma Bernharda Rusta, ministra nauki, wychowania i oświaty, które zawierało polecenie niedopuszczenia do uruchomienia uniwersytetu⁸. Mogłoby to przemawiać za prawdziwością oświadczenia B. Streckenbacha, nawet jeśli uwzględnimy, że przesłuchiwany był zainteresowany w pomniejszeniu swojej odpowiedzialności i podległych mu służb za omawiane tu sprawy oraz w przetruceniu jej na innych dygnitarzy hitlerowskich.

Wiele wskazuje jednak na to, że w aresztowania krakowskie zaangażowany był Główny Urząd Bezpieczeństwa Rzeszy (Reichssicherheitshauptamt — RSHA) i jego Urząd IV (dawny Urząd Tajnej Policji Państwowej — Geheimes Staatspolizeiamt), kierowany przez Heinricha Müllera. Szefem RSHA był od 27 IX 1939 Reinhard Heydrich.

Warto tu sięgnąć do zarządzenia ministra spraw wewnętrznych Rzeszy z 25 I 1938 dotyczącego „aresztu ochronnego” (prewencyjnego), skierowanego do Urzędu Tajnej Policji Państwowej, ustalającego generalne zasady aresztu ochronnego (Schutzhaft). W paragrafie 1 zarządzenia określającego „dopuszczalność” stosowania aresztu stwierdza się: „Areszt ochronny może być zarządzany jako środek przymusu tajnej policji państwowej dla obrony przed wszelkimi zamierzeniami wrogimi wobec narodu i państwa, przeciw osobom, które swoim postępowaniem zagrażają trwałości i bezpieczeństwu narodu i państwa”. Wyłączne kompetencje (paragraf 2) w stosowaniu aresztu ochronnego miał Urząd Tajnej Policji Państwowej, który zarządzał aresztowaniem na wniosek właściwego terytorialnie urzędu policji państwowej. Decyzja powinna być szczegółowo umotywowana⁹.

Zaliczenie naukowców krakowskich do kategorii więźniów objętych aresztem ochronnym wskazuje, że byli oni represjonowani na podstawie wyżej omówionego zarządzenia. Stąd można wnioskować o kolejności kroków, których efektem było ich zatrzymanie. Po „uregulowaniu” przez Hitlera statusu prawnopaiństwowego zajętych ziem polskich i ustaleniu założeń polityki kulturalnej władz III Rzeszy wobec Polaków Hans Frank zwrócił się do właściwego terytorialnie urzędu policji;

³ *Sonderaktion Lublin, listopad 1939*, red. Z. Mańkowski, Lublin 1989, passim; K. Radziwończyk, *Zbrodnie generała Streckenbacha*, Warszawa 1966, passim.

⁴ *Podstępne uwięzienie profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Górniczej (6 XI 1939 r.)*. Dokumenty, wybór i opracowanie J. Buszko, I. Paczyńska, Kraków 1995, s. 521.

⁵ *Ibid.*, s. 526.

⁶ *Ibid.*, s. 528.

⁷ J. Adamska, *Bruno Müller — wykonawca „Sonderaktion Krakau”*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*, z. 94, Kraków 1987, s. 137, 139.

⁸ *Podstępne uwięzienie*, s. 89–90.

⁹ Erlaß des Reichsminister des Inneren an das Geheime Staatspolizeiamt vom 25. Januar 1938, die „Schutzhaft” betreffend, w: *Topographie des Terrors. Gestapo, SS und Reichssicherheitshauptamt auf dem „Prinz-Albrecht-Gelände”*. Eine Dokumentation, hrsg. v. R. Rürup, Berlin 1987, s. 99–100; por. też F. Ryszka, *Państwo stanu wyjątkowego*, wyd. 3, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1985, s. 358–359.

tym urzędem dla Franka było zarządzane przez B. Streckenbacha Dowództwo Policji Bezpieczeństwa i SD i podległe mu niższe jednostki (w ten sposób może potwierdzać się zeznanie B. Streckenbacha o tym, że Frank uruchomił akcję), urząd ten wystosował odpowiedni wniosek do RSHA (Urząd IV) o zarządzanie akcji przeciwko profesorom uniwersyteckim (Aktion gegen Universität-Professoren) z motywacją, że profesorowie Uniwersytetu Jagiellońskiego to polscy nacjonałiści, a uniwersytet jest centrum propagandy antyniemieckiej. RSHA (Urząd IV) wniosek zatwierdził wydając odpowiednie zarządzenie (polecenie) wykonawcze. Aresztowanie przeprowadził właściwy terytorialnie urząd policji. Dla Krakowa tym właściwym terytorialnie urzędem był 2. Oddział Operacyjny. W ten to sposób realizacja tej operacji przypadła Bruno Müllerowi. Mogło być również tak, że B. Streckenbach, ewentualnie podlegli mu niżsi funkcjonariusze (przede wszystkim Walter Huppenkothen bądź Bruno Müller), mając w ręku tak potężną broń, jaką stanowiło zarządzenie z 25 I 1938, nie musiał mieć inspiracji z zewnątrz. Znając swoje zadania wszczął nakreślone tym zarządzeniem bardzo uproszczone postępowanie, które doprowadziło do aresztowań w UJ. Oczywiście i w tym wypadku konieczne było odpowiednie zarządzenie wykonawcze RSHA (Urząd IV).

Areszt — według przywołanego wyżej dokumentu ministra spraw wewnętrznych — był bezterminowy, zwolnienie zeń mogło nastąpić wtedy, kiedy osiągnął on swój cel, miał być z zasady odbywany w państwowych obozach koncentracyjnych (inne zarządzenie przewidywało osadzanie aresztowanych w obozie w Buchenwaldzie), a uwięzieni znajdowali się w wyłącznej kompetencji czynnika decydującego o aresztowaniu. Rozporządzenie RSHA (Urząd IV) z dnia 26 X 1939 dotyczące „wykonania aresztu ochronnego”, powołujące się na rozkaz Heinricha Himmlera, określiło, że „wszyscy objęci w czasie wojny aresztem ochronnym, którzy mają być kierowani do obozów koncentracyjnych, będą przydzieleni do specjalnych oddziałów karnych”¹⁰.

Profesorowie znaleźli się w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen-Oranienburgu (ze względu na przepelnienie obozu w Buchenwaldzie), a o ich dalszych losach mógł decydować tylko Urząd IV RSHA. Dla każdego z zatrzymanych założono kartę aresztu (Schutzhaft-Kartei) z szeregiem rubryk. W jednej z nich pod napisem „Wzięto w areszt ochronny 6.11.[19]39 w Krakowie na zarządzenie Kraków” umieszczono oznakowanie: II D Haft Nr. 96 lub IV/II D Haft Nr. 96. Oznakowanie to zawiera tę samą grupę (wydział) — D — znajdującą się w strukturze Urzędu Tajnej Policji Państwowej, a następnie Urzędu IV RSHA oraz numer zarządzenia (polecenia), który stał się podstawą aresztowania. Niekonsekwencja w stosowaniu symboli wiązała się z właśnie przeprowadzoną reorganizacją służb policyjnych i równoległym występowaniem przez jakiś czas dawnego i nowego ich oznakowania.

Wynika z tego, że rozkaz aresztowania profesorów krakowskich wydany został przez Urząd IV RSHA.

Pragniemy jeszcze sprostować błąd korektorski, nie zauważony przez nas w czasie korekt: właściwe nazwisko sekretarza Ignacego Paderewskiego brzmi oczywiście Sylwin Jerzy Strakacz, a nie jak w tekście — Strokacz.

¹⁰ Erlaß des Reichssicherheitshauptamtes (Amt IV) von 26. Oktober 1939, die „Schutzhaftvollstreckung“ betreffend, w: *Topographie des Terrors*, s. 100.